

Bokmelding

Anna Agnarsdóttir (red.)

Sir Joseph Banks, Iceland and the North Atlantic 1772–1820. Journals, Letters and Documents

Routledge/The Hakluyt Society, London 2016, 681 s.

Morten Nordhagen Ottosen

Ph.d. 2012.

Førsteamanuensis ved Forsvarets høyskole/Krigsskolen.

mottosen@fhs.mil.no

Islands historie i tiårene omkring den franske revolusjonen er neppe det temaet norske eller de fleste andre nordiske historikere kjenner mest til, selv om Norge var en del av den samme statsdannelsen som Island helt frem til 1814 og det var atskillige forbindelser (og paralleller) på tvers av Norskehavet. At Islands historie i denne perioden har havnet i en slags nordisk blindsonsone skyldes ikke bare en viss tradisjonell tendens til nasjonal historieskrivning og -forståelse i alle de nordiske landene, men også at den språklige barrieren har gjort mye av islandsk historieforskning utilgjengelig utenfor Island. Den foreliggende kildesamlingen, bygget på den kjente engelske naturforskeren Joseph Banks' relasjoner til Island, med kilder skrevet på eller oversatt til engelsk, er derfor et bidrag også til revolusjons- og napoleontidens nordiske og britiske historie, samtidig som omfanget av de innsamlede dokumentene gir atskillige muligheter til å utvikle nye perspektiver på Banks' forhold til Island. Det er nok da også i dette siste at hovedhensynet bak kildesamlingen først og fremst ligger.

I tillegg til et historisk introduksjonsessay og en fylldig redegjørelse for de redaksjonelle og metodiske grepene som er gjort med kildetekstene, favner kildesamlingen i alt 297 brev, dagbøker, notater og andre uoffisielle så vel som offisielle dokumenter. Det ligger med andre ord et svært omfattende innsamlings- og transkriberingsarbeid bak kildesamlingen, som redaktøren og hennes medhjelpere må gis honnør for. De aller fleste av brevene og dokumentene er skrevet av, til eller har på en eller annen måte vært innom Banks, og involverer atskillige sentrale islandske, danske og britiske aktører.

Til sammen gir alle disse dokumentene et opplysende innblikk i Islands og Nord-Atlanterens historie i Banks' levetid, spesielt under napoleonskrigene. En bok som denne er allikevel på ingen måte en lett vei til en slags grunnleggende innføring i denne delen av nordisk historie, selv om dokumentene er velordnet og sortert i kronologisk rekkefølge, forsynt med et detaljert forklarende og kontekstualisert noteverk, og med krysshenvisninger. Man kan derfor håpe at den foreliggende utgivelsen kan etterfølges av forskningsarbeider og publikasjoner som kan gi historikere utenfor Island enda nøyere kjennskap til denne spennende perioden i Islands og Danmark-Norges historie.

Aristokraten og naturforskeren Sir Joseph Banks er kanskje mest kjent for sin deltakelse i James Cooks *Endeavour*-ekspedisjon til Oseania i 1769–71, som gjorde ham til kjendis allerede i samtiden. Banks hadde samlet et nytt team av vitenskapsmenn for å delta i Cooks neste ekspedisjon i 1772, men trakk seg da han ikke syntes innkvarteringsforholdene om bord på ekspedisjonsskipet var all verden. I stedet tok han med seg teamet sitt til Island, som lå innenfor seilasrekkevidde, og etter Banks' mening virket spennende og uutforsket nok. Mottakelsen og opplevelsene på Island sensommeren 1772 begynte det som på bakgrunn av hans egne ytringer må karakteriseres som Banks' livslange kjærlighetsforhold til Island og islendingene. Den viktigste effekten av dette forholdet var at det bidro til at Island slapp unna mange av de lidelsene som store deler av den norske befolkningen måtte gjennom under napoleonskrigene. Slik sett har Island muligens hatt større historisk grunn enn Norge til å betrakte Storbritannia som en grunnleggende vennligsinnet beskytter, en oppfatning som for nordmennenes del kanskje ikke alltid har vært like godt forankret i britisk utenrikspolitisk virkelighet.

Størstedelen av kildesamlingen knytter seg til tildragelser under napoleonskrigene, fortrinnsvis årene 1807–1810. Utbruddet av krigen mellom Danmark-Norge og Storbritannia i 1807 skapte forviklinger for Island, i utgangspunktet større enn for Norges del. Ikke bare ble en rekke islandske skip oppbrakt av britene og mannskapene satt i fangenskap i England: Island var sågar helt isolert og teknisk sett under britisk blokade. Konsekvensene av dette kunne bli fatale. På bakgrunn av dette henvendte en av de tilfangetatte islendingene, Magnús Stephensen, seg til Banks i oktober 1807 og advarte om at han fryktet han ville «once returning to my dear country, find it transformed into an uninhabited desert, and the people starved» (s. 227). Stephensen var ingen hvem som helst: Som høyesterettsjustitiarius og sønn av den til da eneste islandskfødte guvernøren på øya, var han i praksis den ledende skikkelsen blant Islands elite. I september 1807 havnet han i engelsk fangenskap da skipet han seilte med ble oppbrakt på vei til København. Stephensens nødrops fikk Banks til å kaste seg rundt og mobilisere sitt nettverk i den britiske regjeringen, mens han forklarte hvordan at «[t]he hospitable reception I [was] met with in Iceland made too much impression on me to allow me to be indifferent about any thing in which Icelanders are concerned» (s. 230).

Etter en del forviklinger, som man kan følge i detalj gjennom Banks' korrespondanse, ble de islandske skipene og mannskapene løslatt, og britisk-islandsk lisenshandel tillatt. Dette reddet islendingene fra sultkatastrofe, samtidig som det holdt islandsk handel og økonomi i gang under de påfølgende årene – til forskjell fra Norge, som kom til å oppleve både økonomisk ragnarokk og hungersnød. Samtidig var ikke den islandske lisenshandelen helt uten betydning for Norge, ettersom atskillig av korrespondansen i sakens anledning viser

at både islandske og britiske handelsskip ofte utnyttet disse lisensene til å ta turen innom norske havner, noe verken Banks eller den britiske regjeringen alltid var like begeistret for.

Lisenshandelen ble en livline for islendingene, men også en kilde til en av de mest bemerkelsesverdige begivenhetene i Islands moderne historie. I juni 1809 dro den engelske såpehandleren Samuel Phelps avgårde til Island, forsynt med lisenser som Banks hadde trukket i trådene for å få regjeringen i London til å utstede. Med seg som oversetter hadde Phelps den danske eventyreren Jørgen Jørgensen, som også sto i forbindelse med Banks og hadde vært på Island ved tidligere anledninger. Vel fremme på Island ble det imidlertid ikke såpehandel, men revolusjon, da Phelps sperret stiftamtmanden, grev Frederik Trampe, inne, mens Jørgensen proklamerte en islandsk republikk med seg selv som anfører. En britisk marineekspedisjon gjorde imidlertid etter om lag to måneder slutt på revolusjonen, som allikevel ga Jørgensen nok tid både til å berike seg selv med islandsk eiendom og luften radikale politiske ideer som det ikke var mulig å diskutere innenfor rammene av dansk enevelde.

Gjennom dokumentene i kildesamlingen kan man følge utviklingen fra Phelps' og Jørgensens henvendelser til Banks om hjelp til lisenser og utrustning i forkant av ekspedisjonen, via Trampes indignerte rapporter i etterkant, og til Jørgensens desperate forsøk på å rettfærdiggjøre sine handlinger i brev til Banks i årene som fulgte. Agnarsdóttir peker i sitt introduksjonsessay på at Banks var oppsatt på å dokumentere hva som hadde skjedd i forbindelse med revolusjonsforsøket, og formidlet dokumentasjonen videre til det britiske utenriksministeriet. Dette mener hun nokså kategorisk – motsatt den tradisjonelle oppfatningen i islandsk historiografi – viser at «Banks was certainly innocent of any part in planning this event» (s. 32).

Jeg er imidlertid ikke like overbevist som Agnarsdóttir om Banks' «uskyld» i sakens anledning. Riktignok er det ikke funnet noen rykende pistol, men hans nesten maniske iver etter å samle dokumentasjon og bringe den frem for britiske myndigheter, kan vel så mye vitne om en mann som var ute etter å vaske sine egne hender som at han ikke hadde hatt noe med saken å gjøre. Selvsikkerheten med hvilken Phelps og Jørgensen hadde gått til verks i Reykjavik, synes også å gjenspeile en viss forventning om at deres handlinger ville vinne bifall sør for Norskehavet – og Banks hadde da også ved flere anledninger tidligere argumentert nokså iherdig for å rive Island løs fra Danmark og påfølgende britisk annektering. Banks var i alle tilfeller hjernen bak kong George IIIs forordning av 7. februar 1810 som gjorde Island til et britisk protektorat, men riktignok anerkjente den danske kongens suverenitet.

I en tid hvor publiseringsmerittering og ressurspress gjør det stadig mindre attraktivt for så vel forskere som vitenskapelige publiseringskanaler å finne, transkribere og utgi samlinger av primærkilder, og hvor studieprogrammer gir både masterstudenter og PhD-stipendiater begrenset med tid til omfattende arkivstudier, er det gledelig at forskere som Anna Agnarsdóttir og Ruth Hemstad i løpet av de siste årene har lagt ned omfattende arbeid og ressurser i å utgi omfangsrike kildesamlinger.¹ Dette bidrar både til å identifisere interessant kildemateriale og ikke minst gjøre det tilgjengelig. For både studenter og andre forskere kan dette tjene både til praktisk hjelp og forskningstematisk inspirasjon.

1. Se Ruth Hemstad (red.), *«Like a Herd of Cattle». Parliamentary and Public Debates Regarding the Cession of Norway, 1813–1814*, Oslo 2014.

Samtidig kunne Agnarsdóttir gjerne forsynt den foreliggende kildesamlingen med en enda mer omfattende historisk introduksjon som kontekst for det materialet kildesamlingen tilgjengeliggjør. I så måte kunne nettopp Hemstads omfattende introduksjon til de britiske parlamentsdebattene og propagandakrigen om Norge i 1813–14 ha tjent som inspirasjon. Selv om Agnarsdóttirs introduksjonsessay gir et kortfattet og konsist politisk og sosialgeografisk riss over islandske forhold i den aktuelle perioden, og slik sett tjener sin hensikt, ville en mer vidtgående presentasjon av Islands politiske forhold, plass i den danske statsdannelsen og atlantiske relasjoner ha vært svært nyttig for lesere uten mer inngående kjennskap til islandsk historie. Spesielt den islandske elitens atlantiske orientering og nettverk kunne med fordel ha vært utdypet, sammen med islendingenes forhold til dansk herredømme i en periode hvor politiske brytningsideer for alvor begynte å gjøre seg gjeldende både i Europa og Norden.

Dette ville ha vært av interesse ikke minst for norske historikere, som allikevel i denne kildesamlingen bør finne mer enn nok materiale til å pirre nysgjerrigheten med hensyn til relasjonene mellom Norge og Island ved inngangen til 1800-tallet. At det kan ha vært en forbindelse mellom noen av ideene som gjorde seg gjeldende på Island under Jørgensens 1809-revolusjon og det som hendte i Norge frem mot 1814, er for eksempel ikke utenkelig. Noen nordmenn må også ha spurt seg hvordan det kunne ha seg at Islands forhold til Storbritannia under napoleonskrigene var som det var, mens Norge tidvis ble blokkert og utsultet av den britiske flåten. Det kan heller ikke være tvil om at både islendinger og nordmenn kunne ha mye å prate om når det gjaldt forholdet til Danmark, og nok også gjorde nettopp dét. Grev Trampe, som hadde blitt holdt i arrest av Phelps og Jørgensen under revolusjonsforsøket, forlot Island og ble i 1810 stiftamtmand i Trondhjem – hvor han kom til å spille en rolle i begivenhetene frem mot og i 1814 – og forble i Norge også etter atskillelsen fra Danmark.² Amtmann i Hedmark og eidsvollsmann, Claus Bendeke, hadde også embetsbakgrunn fra Island, hvor han i 1803–04 hadde sete i en lovkommissjon og i den forbindelse synes å ha skapt et visst rabalder i den islandske eliten.³ Det var med andre ord atskillige islandsk-norske tilknytningspunkter innenfor rammene av statsfellesskapet med Danmark.

De 681 innbundne sidene med Sir Joseph Banks' brev og dokumenter vedrørende Island og de nordatlantiske øyene er ingen lettlest introduksjon til islandsk historie og britisk-islandske relasjoner – og er dessuten en murstein som vil være direkte livsfarlig som sengelektyre – men er allikevel et velkomment bidrag til nordisk historie omkring revolusjons- og napoleonskrigene og som sådan en påminner om viktigheten av å tilgjengeliggjøre hva som tradisjonelt har vært nasjonal historie til et bredest mulig publikum. Bare på den måten kan virkelig trans- og internasjonal historieskrivning gjøres mulig, noe som også for en såpass integrert region som Norden avgjort er en nødvendighet.

2. Se for eksempel J. S. Worm-Müller, Brevveksling mellem Christian Frederik og Stiftamtmand Trampe 1813–1814, *Historisk tidsskrift*, 3, 1916.

3. Se for eksempel Einar Hreinsson, *Nätverk och nepotism. Den regionale förvaltningen på Island 1770–1870*, Göteborg 2003: 158–175. Om lovkommissjonen, se Oddgeir Stephensen og Jón Sigurdsson (red.), *Lovsamling for Island, indeholdende Udvalg af de vigtigste ældre og nyere Love og Anordninger, Instructioner og Reglementer, Althingsdomme og Vedtægter, Collegial-Breve, Fundatser og Gavebreve, samt andre Aktstykker, til Oplysning om Islands Retsforhold og Administration i ældre og nyere Tider*, bd. 6, 1792–1805, København 1856.